

УДК 343.81

О. Г. Крикушенко

начальник управління Державної пенітенціарної служби України в Харківській області

ПОНЯТТЯ СУБКУЛЬТУРИ ТА ЇЇ СУЧАСНИЙ ЗМІСТ

Проаналізовано групи дефініцій поняття культури з урахуванням сучасного стану міждисциплінарних досліджень, на основі яких простежується логіка розвитку загальної культури та її різновидів. З'ясовано наукові й побутові підходи до визначення поняття субкультури, встановлено рівень поширеності її окремих видів. Визначено феномен довготривалого існування криміногенних субкультур, їх сучасний зміст та вплив на суспільство.

Ключові слова: культура, субкультура, злочинець, засуджений, позбавлення волі.

I. Вступ

Україна періоду незалежності постійно переживає стан кризи через загострення політичних, соціально-економічних проблем, а їх складність позначається на всіх прошарках населення: нестача коштів, відсутність кваліфікованих робочих місць, загальне зuboжіння суспільства, занепад моральних цінностей, зниження рівня правосвідомості й культури тощо. Сьогодні проблеми загострилися настільки, що більшість громадян не в змозі адекватно й соціалізовано вийти із такого стану.

Як відомо, людина формується та соціалізується під впливом певних моральних, культурних, правових цінностей, традицій, норм і звичаїв, що виступають набором життєвих сенсів суб'єкта, які визначають цілі й засоби його життєдіяльності. Таким чином, утворюються відповідні ніші, пов'язані з різними суб'єктами, які задають спектри моральних, правових, культурних значень, бажаних з погляду здійснення певної активності.

Коли знищуються позитивні орієнтири, а рівень моральних, культурних, правових цінностей стає мізерним, "на допомогу" приходять антисоціальні цінності, які пропонують власну ціннісну альтернативу соціальному лицемірству й фіктивним цілям, що часто впроваджуються ідеологічною пропагандою та масовою культурою.

Оскільки злочинна діяльність виступає одним із різновидів протиправної та асоціальної активності, вона має, відповідно, свій ціннісний "супровід", що забезпечує й гарантує суб'єктам осмислене життя. Засвоєння цих цінностей створює для людини, з одного боку, проблеми та труднощі з кримінальним законом, з іншого – гарантує нормальну адаптацію серед кримінального світу, а особливо засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Розв'язання наукової проблеми було здійснено в статтях, окремих монографіях та навчальних посібниках радянських часів.

Значний внесок у дослідження проблеми було зроблено Ю. Александровим, В. Анісімовим, Ю. Антоняном, М. Бабаєвим, В. Батигарєєвою, О. Гуровим, І. Даньшиним, А. Закалюком, В. Пирожковим, А. Тузовим, І. Туркевич, С. Сибиряковим, І. Шакуном та іншими авторами-фахівцями в галузі кримінології, які присвятили свої статті й монографії вивченню феноменів юридичної девіації на тлі проявів різних форм асоціальності в злочинних субкультурах. Незважаючи на те, що в місцях позбавлення волі серед засуджених найбільш концентровано й культивовано тюремні та кримінальні правила поведінки, традиції, ритуали, жести й порядок їх дотримання, фахівці з кримінально-виконавчого права уваги цьому питанню практично не приділяли, за винятком Т. Денисової, В. Дрьоміна, О. Колба, І. Обушевського, В. Трубникова.

II. Постановка завдання

Метою статті є встановлення поняття субкультури злочинного світу та з'ясування ціннісних і поведінкових складників кримінальної та тюремної субкультури.

Виходячи із мети, поставлено такі завдання: з'ясування наукових та побутових підходів до визначення поняття злочинної субкультури; встановлення рівня поширеності таких різновидів субкультур, як кримінальна та тюремна; визначення феномена довготривалого існування вказаних субкультур, їх сучасного змісту й впливу на суспільство.

III. Результати

Людина, суспільство й культурна система суспільства перебувають у нерозривному зв'язку, дослідження якого дає змогу виявити основні тенденції та шляхи розвитку суспільства у сфері нормативно-правової регуляції загалом і кримінально-правової регуляції поведінки населення зокрема.

Сьогодні зростання злочинності, криміналізація суспільства й посилення позицій кримінальної субкультури для значної кількості населення, сприйняття її як необхідного побутового атрибуту зумовили необхідність розробки науково обґрунтованих програм протидії цим явищам. Тому існує нага-

льна потреба більш глибокого вивчення цих процесів, у тому числі питань, пов'язаних з кримінальною та тюремною субкультурою, що слугує духовним підживленням для злочинного світу й певним чином впливає на формування поведінки особи.

З метою уточнення поняття “кримінальна субкультура” необхідно з'ясувати його співвідношення з іншими, подібними за змістом поняттями та категоріями. Початкового визначення в цій групі потребує категорія культури як категорія найвищого рівня загальності. Аналіз певної групи дефініцій культури, з урахуванням сучасного стану міждисциплінарних досліджень показує, що культура як система складається із цінностей і норм, продуктів матеріального та духовного виробництва й способів життєдіяльності людей з їх створення, поширення та споживання. Це багатопланове поняття, яке містить у собі цінності й норми, продукти матеріального та духовного виробництва, спосіб створення, поширення й споживання людьми цих компонентів культури та дотримання її норм тощо. При розгляді закономірностей і механізму впливу на злочинність життя суспільства неминуче постає питання про культуру як про один з найважливіших феноменів, з яким безпосередньо пов'язані всі форми людської діяльності, у тому числі протиправна поведінка [1, с. 59]. Культура будь-якого суспільства складається з легітимних та іллегітимних цінностей. До структури ціннісної системи різних культур входять погляди, спосіб життя, властиві кримінальним співтовариствам. Культура і її різновиди, а також її система були найчастіше предметом вивчення таких наук, як філософія, соціологія, культурологія, історичні науки тощо.

Субкультура являє собою значною мірою контркультуру, яка протистоїть офіційній ідеологічній культурі й часто спрямовує особистість у бік правових девіацій, у тому числі злочинних. Як слушно зазначав С. Денисов, субкультурні елементи та їх сприйняття найбільш часто й активно сприймаються молоддю. Зокрема, він вказував, що молодіжні субкультури мають ряд спільних ознак, зокрема, антиавторитарність, підкреслену емансипованість, етичний максималізм, потяг до соціальної екстраординарності та змінених станів свідомості. Зазначені ознаки зумовлюють прояви етико-правового скептицизму й нігілізму серед носіїв цих субкультур [2, с. 15].

Сьогодні стан культури в українській дійсності заслуговує на особливу увагу. Насамперед, це пов'язано з виникненням загрози розпаду й руйнування її національної основи, моральності. Злочинна субкультура приваблює все більші верстви населення саме тому, що злочинець на рівні масової свідомості часто є тим, кому в цьому соціумі вдається бути самим собою, а не грати чужі, шту-

чно нав'язані ролі. Легітимація злочинності в масовій свідомості є одночасно й проявом протесту решти суспільства проти експлуативної стратегії політично правлячого класу, і одночасно виразом захоплення цим “героєм”. Злочинець – це людина, яка живе в “точках екстремуму”, у постійних “граничних ситуаціях”. Напроти, незлочинна поведінка часто розцінюється як різновид лицемірства.

Злочинні співтовариства, починаючи від стихійно організованих злочинних груп і закінчуючи такою централізованою корпорацією, як мафія, за всіх часів впливали на рівень моральності суспільства. Це означає, що субкультуру злочинного світу необхідно розглядати як частину культурної системи, тобто субкультурний сегмент, в якому формуються цінності контркультури. Якщо злочинність є індикатором стану моральності суспільства, то, як слушно зазначає В. Пирожков, поширеність злочинної субкультури виступає тим самим індикатором [3].

Злочинна субкультура є більш широким явищем, що не обмежується контингентом осіб, які відбували кримінальне покарання. Сьогодні до орбіти її впливу залучаються різні верстви населення, середовище перебування яких несе в собі субкультурні цінності злочинного світу. До цього кола входять, наприклад, субкультури наркоманів, панків, хіпі, тюремна тощо.

Таким чином, культура – це формоутворення, що має множинну підсистему. Вони відрізняються залежно від того, що лежить в основі їхньої типологізації. Одним з таких критеріїв є суб'єкт – носій культури, тобто індивід чи соціальна група, яка є носієм цієї підсистеми культури, її суб'єктом. Специфічні особливості культури різних несистемоутворювальних соціальних груп дістали узагальнену назву в терміні “субкультура”.

У більшості визначень розуміння субкультури базується на її відмінностях від домінуючої ідеологічної культури, які найчастіше пов'язують з альтернативними версіями утворення цінностей і визначення ціннісного горизонту особи та соціальної групи.

У перекладі з латинської мови субкультура (sub – під чимось; culture – виховання, розвиток, освіта) означає частину, різновид загальної культури. Тобто злочинна субкультура (кримінальна, тюремна) – це духовне життя відносно малої частини суспільства, а саме громадян з кримінальною спрямованістю.

У сучасній науковій літературі існує безліч дефініцій субкультури, але субкультура визначається в них як елемент духовної сфери, ідеологічні погляди, спосіб життя і поведінки, що склалися в певному соціальному середовищі, колі, мікрогрупі й відокремлені від ідеологічної та масової культури. Аналіз визначень дає нам змогу зробити висновки про те, що субкультура являє собою

сукупність норм і правил поведінки, традицій, звичаїв та зовнішньої атрибутики, що існують усередині визначеної соціальної мікрогрупи осіб, об'єднаних якимось загальним інтересом, підтримуються всіма членами цієї групи й відрізняються від загальноприйнятих у суспільстві. Звичайно, вона визначається як система спільних вірувань, відносин і символів, що диференціюють певну мікрогрупу в межах більшого культурного співтовариства. Таким чином, при визначенні поняття “кримінальна субкультура” можна вказати, що це спосіб життя, система політичних, ідеологічних, моральних, правових, філософських, релігійних, естетичних “норм”, манера поведінки, мислення та традицій осіб, які вчинили злочин. Кримінальна субкультура має відмінності залежно від віку, статі, тяжкості вчиненого злочину тощо. У дослідженні поняття кримінальної субкультури і її елементів розглядають в основному з позиції кримінології. У цьому ж аспекті розкривається й механізм впливу на мотивування до злочинної поведінки осіб молодіжного віку. У науковій літературі часто зустрічаються суміжні та синонімічні поняття: “асоціальна субкультура”, “контркультура” й “кримінальна субкультура”, значення яких має потребу в розмежуванні. Асоціальна субкультура містить у собі будь-які прояви способу життя, пов'язані з порушенням норм моралі, етики, права тощо, що є доміантними в тій чи іншій спільноті.

Під терміном “асоціальна субкультура” варто розуміти всі характеристики середовища антигромадської поведінки особи й груп, норми, цінності, традиції, звичаї, звички, спосіб життя асоціальних угруповань, що регулюють їхню поведінку і ставлення до інших людей. Інакше кажучи, асоціальна субкультура являє собою субкультуру, норми якої відрізняються від норм, що схвалюються суспільством.

Особливим різновидом злочинної субкультури є тюремна субкультура, якій притаманні всі ознаки кримінальної субкультури. Але якщо кримінальну субкультуру зазвичай пов'язують із вчиненням злочином (незалежно від судимості), то тюремна субкультура починає складатися завдяки особам, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі (або відбували в минулому таке покарання). У зв'язку з цим ми вважаємо тюремну субкультуру крайньою формою девіантної поведінки людини в суспільстві.

Цілком слушно постає питання: якщо в Україні відсутні тюрми, чому усталеною залишається назва “тюремна субкультура”? Як відомо, вказаний різновид субкультури існує за неписаними правилами, а тому в злочинному світі до цього часу збереглося визначення правил поведінки, традицій, ритуалів, жестів та знакової символіки засу-

джених як ознаки тюремної субкультури. Задля зрозумілості змісту, таке поняття існує й серед науковців, кримінологів, пенітенціаристів, психологів тощо.

Особливостями тюремної субкультури є ціннісні орієнтації, що характеризуються груповою солідарністю, круговою порукою, бравадою злочинною поведінкою, підтримкою тюремних та злочинних традицій, ритуалів тощо. Представники цієї субкультури починають усвідомлювати себе як особливу категорію людей, відмінних від усіх інших. Таке уявлення про себе знаходить підкріплення й у зовнішніх формах поведінки, і в особливостях свідомості та самосвідомості, загалом – у їхньому світогляді [4, с. 146]. Найбільш яскраво це виявляється в період відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Дорослі засуджені, так звані “старожили-сидільці”, починаючи зі слідчих ізоляторів, проводять роз'яснення та навчають молодь обов'язковому дотриманню тюремних традицій та законів. Консолідація засуджених на базі цієї специфічної субкультури особливо негативно впливає на їх поведінку. Ця субкультура стає для них основним фактором, що компенсує тією чи іншою мірою важкість обтяжень, пов'язаних з відбуванням покарання. У засуджених формується переконання в тому, що тільки у внутрішньому середовищі, а не з боку адміністрації УВП вони можуть знайти розуміння та підтримку. У результаті загострюється їх протистояння персоналу установ з виконання покарань і, зрештою, із суспільством загалом. Через це знижується також ефективність заходів режимного та виховного характеру, послаблюється запобіжний вплив, що провокує вчинення повторних злочинів.

Набутий спосіб життя, поведінки переносяться згодом на спосіб життя на волі. Водночас субкультура засуджених є не тільки органічною основою їх життєдіяльності, а й засобом їх захисту від зовнішнього вторгнення. Така субкультура, звичайно, маргінальна (а це не виключає того, що багато в чому вона є субкультура маргіналів), оскільки окремі її елементи неминуче перехреснюються із сучасною цивілізацією і її нормами, але це проникнення є одночасно полем боротьби із цивілізацією [5].

IV. Висновки

Кримінальна субкультура багато в чому відтворює ознаки так званої досоціальної культури, оскільки передбачає відверте ігнорування всіх соціальних норм, за винятком тих, що є нормами “корпоративного” вжитку. Кримінальна субкультура може бути умовно поділена на субкультуру злочинного світу, що є прихованою щодо суспільства, і субкультуру закладів виконання покарань, особливо місць позбавлення волі, де люди

використовують цю субкультуру як засіб інтеграції та подолання тягарів, пов'язаних із відбуванням покарання.

До цієї сукупності центральних субкультур прилягають безліч периферійних, які належать до девіантофільних протиправних середовищ (наркоманів, повій, панків тощо). Субкультура створює феномен аутсайдингу, який дає змогу будь-якій людині відчувати себе незалежною й відокремленою від суспільства. Саме тому цінності ідеологічної культури та масової культури піддаються послідовному знеціненню, водночас цінності злочинної культури героїзуються й романтизуються.

Список використаної літератури

1. Бабаев М. М. Духовная культура и преступность / М. М. Бабаев // Влияние социальных условий на преступность : сб. науч. трудов. – Москва : Юрид. лит., 1982. – 344 с.
2. Денисов С. Ф. Вплив кримінальної субкультури організованих груп на молодіжну злочинність / С. Ф. Денисов // Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф., 8–9 квітня 2005 р. м. Львів : у 2 ч. – Львів : ЛЮІ МВС України, 2005. – Ч. 2. – С. 14–20.
3. Пирожков В. Ф. Законы преступного мира молодежи (криминальная субкультура) / В. Ф. Пирожков. – Тверь : КОНТО, 1994. – 218 с.
4. Пугач В. О. Кримінальна субкультура та поширення її в Україні / В. О. Пугач, О. В. Непочатова // Вісті Кримінологічної асоціації України : альманах. – Харків : НУВС, 2004. – Вип. 1. – С. 144–148.
5. Стрелковська Ю. О. Маргінальні групи в структурі організованої злочинності: кримінологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю. О. Стрелковська. – Одеса : ОНЮА, 2008. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2014.

Крикушенко А. Г. Понятие субкультуры и ее современное содержание

Анализируются группы дефиниций понятия культуры с учетом современного состояния междисциплинарных исследований, на основе которых прослеживается логика развития общей культуры и ее разновидностей. Раскрываются научные и бытовые подходы к определению понятия субкультуры, устанавливается уровень распространенности ее отдельных видов. Определяются феномен длительного существования криминальных субкультур, их современное содержание и влияние на общество.

Ключевые слова: культура, субкультура, преступник, осужденный, лишение свободы.

Krykushenko O. Concept of Subculture and its Modern Meaning

The analysis of the group definitions of the concept of culture with the current state of interdisciplinary research, in particular, the philosophy of law, psychology, pedagogy, sociology is given in this article. The logic of the general culture, its species and subspecies is tracked.

The scientific and household components that contribute to explain and formulate the definition of culture are established. It is stated that culture is characterized by diversity of subsystems, which vary depending on what is the basis of their typology. One of these criteria is the subject, namely, the support of culture – individual or social group.

Based on the analyzed material is stated the concept of modern subculture. Subculture represents a counterculture, which opposes the official ideological culture and often directs toward legal personality deviance, including crime. Specific features of the culture of different social groups received generic name – the term “subculture”. Thus, understanding of the subculture is based on its difference from the dominant ideological culture, which is most often associated with alternative carriers and versions of value creation, as well as determining the value-horizon individual or social group.

The concept of “criminal subculture” and “prison subculture” are analyzed. It is also indicated that relatively massive criminal subculture phenomenon is associated with persons having unlawful behavior. Criminal subculture is usually associated with the commission of a crime. Specific kind of criminal subculture is a subculture of the prison. It is formed of people serving sentences in prison and it is saved after their release. It is determined that the prison subculture is an extreme form of deviant behavior of man in society.

Key words: culture, subculture, criminal, convict, imprisonment.